

ERMENİ SORUNUNA AİT TÜRK ARŞİV KAYNAKÇASI

Bibliography For The Turkish Archives Armenian Problem

Muhammet KEMALOĞLU¹

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1309-6672 ,Yıl/Year:2, Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 3, Bahar/Spring 2012,s.125-144.

ÖZET

Tarihte olduğu gibi günümüzde de, Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamaya çalışan ülkeler bulunmaktadır. Bazı ülkelerde Türkleri ve Türkiye'yi sözde soykırımla suçlayan anıtlar dikilmekte, bazı ülkelerde de soykırım iddiasını tanımaya yönelik kararlar parlamento gündemlerine getirilmekte, hatta kimi ülke parlamentolarında kabul edilmektedir. Gerçekte tarihçilere bırakılması gereken bu konular, siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüştürülmektedir. Ermenilerin Türklere yönelik katliamları Anadolu'yla sınırlı kalmamış, Kafkaslarda ve Azerbaycan topraklarında da sürmüştür. Bu çalışmamızda Ermeni Sorununun Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan kaynakçası yapılmaya çalışılacaktır. Kaynakçada araştırma eserlerine yer verilmeyecek arşiv ve yazılı basın gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni(ler), Türkler, Soykırım, Azerbaycan, Kafkaslar, Anadolu

ABSTRACTS

At the time, as it is today, the Armenian community has the political and economic interest to the employee through the countries. In some countries, the so-called Turks and Turkey being done, in some countries, the plight and monuments in what genocide claim that recognition of Parliament whom trafficked, even for decisions being country meclislerinde agenda. It actually comes out in the hands of politicians from this set of topics that should be historians, the tool is rendering. The Armenians, Turks are not limited on the Caucasus and Anatolia, for massacres in the territory in Azerbaijan. This study extends the period of the Republic starting from the Ottoman period the Armenian Problem will be on the bibliography. You will not be included in the printed press archive and research works.

Key Word: Armenians, Turks, Genocide, Azerbaijan, Caucasus, Anatolia

GİRİŞ

Herhangi bir konuda araştırma yapacak olan kişilerin ilk yapmaları gereken ele alacakları konuda daha önce yazılmış eserleri tespit ederek incelemektir. Fakat günümüzde ulaşılan yayın olanakları çerçevesinde her gün yüzlerce, hatta binlerce eser son kullanıcılara rahatlıkla ulaşmaktadır. Ancak bu imkânlarla rağmen bunların tümünü incelemek ve büyük bir kısmından haberdar olmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, özellikle uzmanlık kaynakçaları akademisyenler, araştırmacılar ve daha genel olarak öğrenciler için vazgeçilmez ilk başvuru eserleri olmaktadır.

Bu tür çalışmaların henüz kurumsallaşmadığı ülkemizde, ne yazık ki çeşitli konularda hazırlanmış kaynakçalar çok sınırlı sayıdadır. Nitekim Milli Kütüphane Müdürlüğü tarafından yayına hazırlanan Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası, geniş kapsamlı olmakla beraber, son yıllara kadar sistematik olmayan yapılarıyla, bu ihtiyaca yeterince cevap verebilecek durumda olmamaktadır. Öte yandan, belirli bir konuyu tüm yönleriyle ele alan ve o konunun uzmanı kişilerce hazırlanmış olan uzmanlık kaynakçaları kavramı ise ülkemize neredeyse tamamen kalmaktadır.

Kaynakçalar akademik dünyanın en zahmetli ve ne yazık ki en az takdir gören çalışmalarıdır. Veri toplamının zahmetleri ve zorlukları bir yana, bunların tasnifi, sıklıkla ve rahatlıkla gözden kaçan yazılım hatalarının, tekrar tekrar başa dönerek düzeltilmesi gereği önem arzeden konulardır.

Bu çalışmalar özellikle Türkiye ile ilgili olduğu takdirde Türkçe yayınlar taranırsa, Türkçenin, maalesef hâlâ standartlaştırılmamış yazımı ya da özensizlik nedeniyle sık sık karşılaşılan aynı kelimenin, hatta aynı yazar adının, farklı şekillerde yazılmış halleriyle uğraşmak zorunda kalınması, aşılması gereken sorunların bir kısmını teşkil etmektedir. Ancak bütün bunların üstesinden gelinse bile, yine de bazı hususların gözden kaçacağı ve onların da mutlaka bazı kişiler için”, hiç bir şekilde gözden kaçması mümkün olmayacak kadar önemli çalışmalar”, olacağı gerçeği, kaynakça çalışmalarının önünde daha en başından”, aşılması gereken sorunlar”, ya da”, kabullenilmesi gereken

¹ Gazi Üniversitesi Tarih Yüksek Lisans, Çiğiltepe Askeri Lojmanları 206-10 Çiğiltepe-Mamak-Ankara, muhammetkemaloglu@gmail.com,

gerçekler”, olarak görülmektedir. Şüphesiz Kaynaklar olmadan tarih yazmak mümkün değildir. Ancak kaynakların doğruluğu sağlam arşivlere dayanması da büyük önem arz etmektedir.

Ermeni sorunu ile ilgili olarak yapmaya çalıştığımız bu çalışma bazı eksiklikleri gidermesi açısından elbette ki önemlidir. Bilindiği üzere Tarihte olduğu gibi günümüzde de, Ermeni toplumu üzerinden siyasi ve ekonomik çıkar sağlamaya çalışan ülkeler bulunmaktadır. Nitekim bazı ülkelerde Türkleri ve Türkiye’yi sözde soykırımla suçlayan anıtlar dikilmekte, bazı ülkelerde de soykırım iddiasını tanıtmaya yönelik kararlar parlamento gündemlerine getirilmekte, hatta kimi ülke parlamentolarında kabul edilmektedir.

Gerçekte tarihçilere bırakılması gereken bu konular, siyasetçilerin elinde çıkar aracı haline dönüştürülmektedir. Ermenilerin Türklere yönelik katliamları Anadolu’yla sınırlı kalmamış, Kafkaslarda ve Azerbaycan topraklarında da sürdürülmektedir.

Bu bilgiler ışığında konunun önemine binaen bizde Bu çalışmamızda Ermeni Sorununun Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan bir kaynak araştırması yapılmaya çalışılacaktır. Fakat Kaynakçada araştırma eserlerine yer verilmeyecektir. Şüphesiz yinede Herhangi bir konuda araştırma yapacak olan kişilerin ilk yapmaları gereken iş ele alacakları konuda daha önce yazılmış eserleri tespit ederek incelemektir. Dolayısıyla, özellikle uzmanlık kaynakçaları akademisyenler, araştırmacılar ve daha genel olarak öğrenciler için vazgeçilmez ilk başvuru eserleri olmaktadır.

Bu tür çalışmaların henüz kurumsallaşmadığı ülkemizde, ne yazık ki çeşitli konularda hazırlanmış kaynakçalar çok sınırlı sayıdadır. Milli Kütüphane Müdürlüğü tarafından yayına hazırlanan Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası, geniş kapsamlı olmakla beraber, son yıllara kadar sistematik olmayan yapılarıyla, bu ihtiyaca yeterince cevap verebilecek durumda değildir. Öte yandan, belirli bir konuyu tüm yönleriyle ele alan ve o konunun uzmanı kişilerce hazırlanmış olan uzmanlık kaynakçaları kavramı ise ülkemize neredeyse tamamen yabancıdır.

Sonuçta Kaynakçalar akademik dünyanın en zahmetli ve ne yazık ki en az takdir gören çalışmalarındır. Veri toplamanın zahmetleri ve zorlukları bir yana, bunların tasnifi, sıklıkla ve rahatlıkla gözden kaçan yazılım hatalarının düzeltilmesi gereği ve çalışma, özellikle Türkçe yayınlar taranırsa, sık sık karşılaşılan sorunların büyük önem arz etmektedir.

Şüphesiz Ermeni sorunu ile ilgili olarak da yaptığımız bu çalışma bazı eksiklikleri gidermesi açısından önemli olacağı kanaatiyle ele alınmıştır.

Araştırmamızda, Milli Kütüphane, Gazi Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, YÖK Kütüphanesi, Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi kaynaklarından yararlanılmıştır.

Gayrimüslim Cemaatlere Ait Defterler

Divan-ı Hümâyûn tarafından tutulan bu defterler, gayrimüslimlerle ilgili konularla, gayrimüslim cemaatin her türlü hak, imtiyaz ve muâmelatına ait hükümleri ihtiva etmektedir. Papazlara verilen beratlar da bu kalemde hazırlanırdı.

Gayrimüslim Cemaat Defterleri, Evâmir-i Maliye Kalemî’ne bağlı olup, 1837 senesinde Piskopos Halifelîği’nin Divan-ı Hümâyûn’a bağlanması üzerine Divan-ı Hümâyûn tarafından tutulmaya başlamıştır. Bu defterler arasında bulunan Şurût-ı Milel-i Muhtelif Defterleri; muhtelif Hıristiyan cemaatlerinin bağlı buldukları mezheplerin patrik ve metropolitlerine ait hükümleri muhtevîdir.

Bu hükümlerde ruhanî reislerin vazife ve selâhiyetleri ile gerek devlet ve gerekse cemaatleriyle olan münasebetleri tayin ve tasrih edilmiştir. Defterlerde şu ruhanî reislere ait hükümler vardır:

İstanbul Rum Patrikliği ve buna bağlı metropolitler, Kudüs Rum Patrikliği, Antakya Rum Patrikliği ve buna tâbi metropolitler, Kıbrıs Başpiskoposluğu’na tâbi piskoposlar; Mısır ve İskenderiye Patrikliği, Tûr-ı Sina Keşişleri, Efrenc (Fransız) Piskoposluğu, İstanbul ve tevâbii Ermeni Patrikliği ve buna bağlı murahhaslıklar, Kudüs Ermeni Patrikliği, Üç Kilise Katogikosluğu, Çanlı Kilise Murahhaslığı, Atina ve Sis Murahhaslığı, Nasturi Murahhaslığı, Yahudi ve Süryani Patrikliği, Ermeni ve Katolik Patrikliklerinin tashih olunan beratları.

989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu’ndaki Gayrimüslim Cemaatlere ait Defterler (A. DVNS. GMC. d): Bu katalogda, 1236-1337/1820-1918 tarihleri arasında gayrimüslimlerle ilgili konuları ihtiva eden, toplam 18 adet defter mevcuttur.

Katalog Sıra No Defterin Adı Tarih Sayfa Adedi

No:989 Hicri Milâdî

8. Ermenilerin Ahkâm Defteri 1277- 1322 1860-1904 194

9. Ermenilerin Berat Defteri 1255- 1328 1839-1910 38
10. Ermenilerin Atik Ahkâm Defterleri 1236-1274 1820-1857 180
11. Ermenilerin Berat Defteri 1329-1334 1911-1915 286

Kilise Defterleri: Divan-ı Hümâyûn defter serilerinden birini teşkil eden Kilise Defterleri, gayrimüslim cemâatlere ait kilise, sinagog, havra, mezarlık, okul ve yetimhâne inşasına, tamirine veya buraların genişletilmesine dair sadır olan fermanların kayıtlarını ihtiva etmektedir.

980 Numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu'ndaki Kilise Defterleri (A. DVN. KLS. d): Bu katalogda, A. DVN. KLS. d koduyla Gayrimüslimlere Ait Dinî ve Hayrî İşler Defteri başlığıyla 930 genel numarada kayıtlı ve 1237/1822 tarihli 16 sayfalık 1 adet Kilise Defteri parçası mevcuttur.

989 Numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Kilise Defterleri (A. DVNS. KLS. d): Bu katalogda, 860-1340/1456-1922 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 10 adet Kilise Defteri mevcuttur. Bu seride 8, 9 ve 10 numaralı defterler Kamâme adıyla kayıtlıdır.

Mesâil-i Mühimme İrâdeleri (İ. MSM): Hazine-i Evrak'ın kuruluşu sırasında yapılan ilk tasnif talimatnâmesi esaslarına göre arşiv malzemeleri, devletin kuruluşundan 1255/1839'a kadar olanlar, 1255-1265/1839-1849 tarihleri arası ve bu tarihten sonra teşekkül edecek olanlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Yapılacak tasnif çalışmalarına esas ve örnek olmak üzere, ikinci grup olan 1255-1265 yılları arasındaki evrakın tasnifi gerçekleştirilmiş ve buna "Mesâil-i Mühime İrâdesi" adı verilmiş ve konularına göre tasnif edilmiştir. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkış tarihinden itibaren 1265 yılına kadar mühim meselelere dair irâdeli evrak bölümlere ayrılarak gruplandırılmıştır. Hazine-i Evrak'ta yapılan ilk tasnif bu olup, orijinal katalogları ile günümüze kadar tertibi muhafaza edilmiştir. 3 adet katalogu vardır.

Katalog Sıra Defterin Adı Tarih Sayfa Adedi

No No Hicri Milâdî

399 22 Ermeni Meselesine Dair 935-942 1258-1264 1842-1847

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri: Sultan İkinci Abdülhamid devrinde (1876-1909), Yıldız Sarayı'nda biriken defter, belge ve gazetelerden oluşan fondur. Bu fonda, Sultan İkinci Abdülhamid'in özel olarak ilgilendiği konular, Sadâret'ten saraya sunulmuş, ancak irâdeleri sâdir olmamış tezkireler; şahısların Yıldız Sarayı'na sundukları çeşitli arıza, rapor ve ihbarlar; Kâmil Paşa, Cevdet Paşa, Namık Kemal, Midhat Paşa gibi önemli şahsiyetlerin metrukâtı, dış basında Devlet-i Aliyye ile ilgili çıkan yazılar, albüm ve resimler, kanun ve nizamnâme suretleri, Sultan İkinci Abdülhamid'e ait hususî el defterleri ve cüzdanlar ile haritalar bulunmaktadır. Yıldız evrakı, devletler arası ilişkiler, Şarkî Rumeli, Ermeni ve Mısır meseleleri, Girid Hadisesi, sınır olayları gibi önemli devlet meselelerinden, zabtiye jurnallerinde geçen adı vukuata kadar bu dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan mühim bir fondur.

Sadırazam Kâmil Paşa Evrakı -Yıldız Esas Evrakı'na Ek (Y. EE. KP): Sadırazam Mehmed Kâmil Paşa (1832-1913), Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde Sadâret makamında bulunmuş, uzun seneler devlet hizmeti yapmış, Osmanlı Devleti'nin son devir meşhur devlet adamlarındandır. Dârülaceze'nin kuruluşu, Polis Teşkilatı'nın eğitimi, Ziraat Bankası'nın teşkilatlanması gibi önemli bir takım hizmetler onun sadâreti döneminde tahakkuk etmiştir.

Osmanlı Arşivi'nde, 86 numaralı Yıldız Evrakı dosyasında Kâmil Paşa'ya ait hayli miktarda arz tezkireleri mevcut olduğu için, 1985 yılında Arşive intikal eden Kâmil Paşa Evrakı, bahsi geçen bu dosyaya 86/1, 86/2 şeklinde numaralanmak suretiyle ilave edilmiştir. Vesikaların büyük çoğunluğu Kâmil Paşa'nın Aydın Valiliği dönemine ait olup şifreleri çözülmüş telgraflardan ve paşanın kendi el yazısıyla kaleme aldığı müsvedde hâlde bulunan yazışma, lâyiha ve tezkirelerden meydana gelmiştir. Belgeler arasında son döneme ait hemen bütün konularda Kâmil Paşa'nın görüşlerini aksettiren lâyihalar, mütalaalar mevcuttur.

Zararlı yayınların yurda sokulmaması, Şarkî Rumeli, Mısır ve Makedonya meseleleri, Ermeni fesat ve anarşi hareketleri, Devlet-i Aliyye'de yapılacak ıslahatlar, malî sıkıntılara karşı tedbirler, Çakırcalı İsyanı gibi konular belgelerin belli başlı mevzularını teşkil etmektedir. Kâmil Paşa Evrakı 41 dosyadan ve iki ciltten ibaret olup, 1274-1335/1857-1917 yılları arasında ihtiva etmektedir.

Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS): Sadâret makamının, yapılan işlerin neticeleri, dahilî veya haricî bazı mesele ve hâdiseler hakkında padişaha bilgi vermek maksadıyla, saraya takdim ettiği hususî maruzâtı muhtevî olup umumiyetle beyân-ı hâl ve arz-ı malumattan ibarettir. Yıldız Sadâret Hususî Maruzâtı, büyük bir ekseriyetle haricî meselelere, özellikle Şarkî Rumeli, Ermeni meseleleri, Girid hâdisâtı, Mısır meselesi, İtalya'nın Afrika'ya dahli ve benzeri hâdiselere dairdir. Devletler arası münasebetler ve Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyaset ile dış basında Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren

yazılar ve bunlarla ilgili yazışmalar bu fonda ehemmiyet arzeder. Bu evraka ait Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı ismiyle 13 cilt katalog hazırlanmış olup bu kataloglar 1294-1323/1877-1905 tarihleri arasındaki belgeleri ihtiva etmektedir.

Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y. MTV):Mütenevvî Maruzât Evrakı, daha evvel bahsi geçen Yıldız Tasnifi bölümlerinin ihtiva ettiği vesikaların dışında kalan Seraskerlik, Bahriye, Tophâne-i Âmire, Adliye ve Mezâhib Nezâreti, Evkâf, Maârif, Ticaret-Nâfia ve Zabtiye Nezâretleri ile diğer nezâretler ve Meşihat Dairesince Mâbeyn'e doğrudan sunulan tezkire, arıza, istizân, ve benzeri vesikalardan oluşmaktadır. Ayrıca ahalinin Mâbeyn'e doğrudan gönderdikleri arzuhâl, şikâyet, teşekkürnâme ve mahzar gibi vesikalar da bu bölüm evrakı arasında bulunmaktadır.Mütenevvî Maruzat Evrakı'nın ekserisi askerî konularla alakalıdır. Bunlar genellikle içte ve dışta cereyan eden hâdiseler, asayiş, Ermeni meselesi ve şekâvet ve sınır hâdiseleri, ataşemiliterlerin buldukları ülkelerin askerî ahvâline dair verdiği bilgilerden oluşmaktadır. Vesikalardaki diğer belli başlı konuları ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Adlî Konular, Malî Konular, Haricî Konular.

Perakende Evrakı - Gazeteler Kısmı (Y. PRK. GZT): Bu fona ait arşiv malzemesi Almanca, Arapça, Bulgarca, Ermenice, Farsça, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Sırpça, Türkçe, Urduca ve Yunanca yazılmış gazete, gazete küpürleri ve mecmualardan mürekkep 64 dosya 3. 215 gömlekten oluşmaktadır. Ekseriya Sultan İkinci Abdülhamid devrini ve kısmen sonraki devri kapsayan bu gazetelerin bir kısmı küpür ya da tek sayfa hâlinedir. Birçoğunun kenarlarına kalem görevlileri tarafından notlar düşülmüştür.

Gazeteler koleksiyonu 64 dosya olup, iki bölüm hâlinde tasnif edilmiştir. İlk 46 dosyadaki gazeteler Batı dillerinde kaleme alınmış yabancı gazeteler olup, miladî tarihe göre kronolojik sıraya konulmuştur. Bu gazeteler 13 Ağustos 1850-8 Temmuz 1922 tarihleri arasındaki günleri ihtiva etmektedir. 47 numarada 64 numaralı dosyaya kadar olan gazeteler Türkçe olup, aralarında az miktarda Arapça, Farsça ve Urduca gazeteler de vardır. Bu gazeteler hicrî tarihe göre kronolojik sıraya konulmuştur. 5 Zilkade 1275-7 Zilhicce 1340/6 Haziran 1859-1 Ağustos 1922 tarihleri arasındaki günleri ihtiva etmektedir. 64 numaralı dosya ise; sonradan ortaya çıkan gazetelerin dahil edilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu dosyadaki gazeteler kendi içerisinde kronolojik sıraya konularak kataloga yazılmıştır. 20 Safer 1279 tarihiyle 7 Zilhicce 1340 tarihleri arasındaki günleri ihtiva etmektedir. Asayiş Kalemi Belgeleri (DH. EUM. AYS)Asayiş Müdüriyeti, Emniyet-i Umumiye'de 1337 yılında yapılan yeni düzenleme neticesinde kurulmuştur.

Bu fonda bulunan belgeler genel olarak şu konuları ihtiva etmektedir: Şekâvet ve çeteler; katil, yaralama, hırsızlık ve tecavüz olayları; cerâim istatistik cetvelleri ve vukuat raporları; cemiyetlerin faaliyetleri ve bunların takibi; işgal kuvvetlerinin kontrolü ve bu işgal kuvvetlerinin halka karşı muameleleri ile jandarma kuvvetlerine ve resmî görevlilere yönelik kötü muamelelerinin takibi; jandarma kuvvetleri muamelâtı (komutan tayinleri vs.); Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetleri; düşman donanmalarının faaliyetleri; Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Rum ve Ermenilerin Müslüman halka tecavüzleri.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH. EUM. 2. Şb):İkinci Şube'nin görevi, Ermeni meselesi, Kürt Meselesi, Protestan muhacirlerin durumu, Ermeni aileleri, Ermeni tehciri esnasında karşılaşılan meselelerin halli ve kürd aşiretlerinin kontrol altında bulundurulmasıdır.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH. TMİK. M): Tesrî-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu'nun Muamelât (DH. TMİK. M) kısmı katalogunda; Ermeni meselesi, muhacirîn-i İslâmiye'nin iskânı, gayr-ı müslim müesseselerinin tamir ve inşaaı, eski eser kaçakçılığı, aşiret çatışmaları gibi konular yer almaktadır.

Mektubî Kalemi Belgeleri (HR. MKT): 1251/1835 yılında Reisülküttablık'ın yerine kurulan Hariciye Nezâreti 1295 yılına kadar Bâb-ı Âlî'nin içinde yer almış ve Sadâret'le iç içe vazife icra etmiştir. Bu yıldan sonra bütün kurum ve kuruluşlarıyla müstakil bir hal almıştır. Nâzırın Özel Kalem Müdürlüğü'nü yürüten Mektubî Kalemi, özel kalem müdürü durumundaki mektubî efendinin maiyyetinde çalışan müsevvid, mübeyyiz, mümeyyiz, serhalife ve mühimme müdüründen oluşmaktadır.

Evrakın hıfzıyla görevli olan Mektubî Hariciye Evrak Odası da mektubî efendiye bağlı olarak çalışmaktadır. Mektubî Kalemi, nezâretin kuruluşunu müteakip teşekkül ettirilmiştir. Kalem müdürü olan mektubî ilk defa 1268 yılı Devlet Salnâmesi'nde yer almıştır. Kalem 1327/1909 yılında Kalem-i

Mahsus Müdürlüğü'ne çevrilmiştir. Kalem-i Mahsus evrakı değişik konu tasniflerinin içinde yer almıştır. Mektubî Kalemi 1919 yılı Devlet Salnâmesi'nde Kalem-i Mahsus Müdürlüğü ile beraber tekrar yer almıştır. Kalemin görevi, nazır adına yazılacak yazıları hazırlamak ve gerekli onayları aldıktan sonra Evrak Odası vasıtasıyla ilgili yerlere gönderilmesini sağlamaktadır. Mektubî Kalemi, nezâretin gerek İstanbul'daki diğer nezâret ve dairelerle gerekse taşradaki kurum ve kuruluşlarla olan yazışmalarını sağlayan önemli bir kalemdir.

Taşra yazışmaları valilik, mutasarrıflık, kaymakamlık ve diğer idarî kuruluşlarla sefâret-i seniyye, şehbenderlikler ve nezâretin İstanbul dışındaki görevlileriyle yaptığı yazışmalardan oluşmaktadır. Maliye Nezâreti, Dahiliye Nezâreti, Rusûmât Emaneti, Sadâret, Zaptiye Nezâreti, Seraskerlik, Rum Patrikliği, Ermeni Patrikliği gibi nezâret ve devâirle yaptığı yazışmalar da merkezî yazışmalardır. Hariciye Nezâreti 1295 yılına kadar Sadâret'le iç içe vazife icra ettiğinden doğrudan kendi adına yazışma kabul edip cevap verdiği gibi, Sadâret adına da yazışmalar yapmıştır.

Bu yazışmalar sadriazamın onayından sonra ilgili yerlere gönderilmiştir. İlk yıllarda (1254-1263), Mektubî Kalemi evrakının arka yüzünde "hariciye" kaydı vardı. 1263 yılından itibaren belgenin arka yüzünde hülâsası yer almış ve bu kalem evrakının sonuna kadar bu usul devam etmiştir. Belgelerin bir diğer özelliği ise arka yüzlerinde, defter kayıtlarına uygun olarak "mesalih", "Yunan", "Ermeni", "Rum", "İtalya", "İngiltere", "Rusya", "İsveç ve Norveç", "İran", "telgraf" gibi kayıtlar bulunmasıdır. Ancak bu usul 1295 yılında terkedilmiştir. Aynı şekilde Sadâret adına tezkire ve tahrirat yazma usulü de terkedilmiş ve nezâret sadece kendi adına yazışma yapmaya başlamıştır.

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu: Bu fonda, kaybedilen Osmanlı topraklarıyla, Türklerin bulunduğu Kafkasya, İran, Kırım ve diğer yerlerden gelen mülteci, muhacir, mübâdil ve gayr-ı mübâdillerin ülkemiz topraklarına yerleştirilmesi, tehcire uğrayan veya iskân yerleri değiştirilen Arap, Rum ve Ermenilerin iâşe, iskân, tedavi ve nakil masraflarının karşılanması ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

KISALTMALAR

Adana Vilayeti Şifre Telgrafı :AVŞT.

Adana Vilayeti Tahrirâtı: AVT.

Adliye Nezareti Tezkeresi: AV. T.

Adliye ve Mezâhib Nezareti Tezkeresi: AMNT.

Arşiv Nu:A. Nu.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi: ATBD

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi: ATBD

Avusturya Sefâreti Muhtırası: ASM.

Azerbaycan Milli Devlet Tarih Arşivi,

Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi: AMDA

Bab-ı Ali Dâhiliye Nezareti İskân-ı

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti: BDNIAMM.

Bab-ı Ali Evrak Odası :BEO.

Bab-ı Defteri: BD.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü: BDAGM.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri: A. DVN. MHM,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA

Başbakanlık Yıldız Arşivi: BYA.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dairesi: BOAD.

Belge Nu: B.N

Belge: B.

Belgelerle Ermeni Sorunu: BES.

Belgelerle Türk Tarih Dergisi: B. T. T. D.

Buyruldu Defteri: BD.

Cevdet Maarif: CM.

Cilt: C.

Cizye Muhasebesi: Cm.

Dâhiliye Mektubî Kalemi: DH. MKT.

Dâhiliye Nezareti: DH.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 3. Şube: DH. EUM. 3. ŞUBE.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5. Şube
Müdüriyeti: DH. EUM. 5. Şb.
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
Asayiş Kalemi: DH. EUM. AYŞ.
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
Müdüriyeti: EUM.
Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
Müdüriyeti Asayiş: DH. E. UM. AYŞ.
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi: DH. EUM. SM.
Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri: DH. İUM.
Dâhiliye Nezareti İrade-i Umumîye Müdüriyeti: DH. İ. UM.
Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti: DH. KMS.
Dahiliye Nezareti Muhaberât ve Tensikât
Müdüriyeti Belgeleri: DH. EUM. MTK.
Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti: DH. MUİ.
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi: DH. ŞFR.
Dâhiliye Nezareti Tezkeresi: DNT.
Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliyeye-i Vilâyât
Müdüriyeti Belgeleri: DH. UMVM.
Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defteri: DH. SAİD.
Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî: DH. ŞFR.
Dâhiliye Nezareti: DH.
Dahiliye Siyasî Evrakı: DH. SYS.
Dahiliye Nazareti İdare: DH. İD.
Dahiliye Nezareti Asayiş Şubesi: DH. EUM. AYŞ.
Dâhiliye Nezâreti Emniyet i Umûmiyye
Müdüriyeti Umûm: DH. EUM. EMN.
Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi: DH. MKT.
Dahiliye, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi: DH. MUİ.
Devlet İstatistik Enstitüsü: DİE.
Dosy: D.
Dosya Usulü İrade Tasnif: DUİT.
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti: EUM
Ermeniler Kataloğu: EK.
Erzurum Ahkâm Defteri: EAD.
Evrak No: Ev. no.
Evrak: e.
Fihrist: F.
Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik
Etüt Başkanlığı: ATASE
Gömlek: G.
Hâriciye Arşivi: HA.
Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı: HR. SYS.
Hariciye Nezareti Tercüme Odası: HR. TO.
Hariciye Nezareti: HN.
Hariciye Siyasi: HR. SYS.
Hâriciye Siyasî Harb-i Umûmî: HSHU.
Hariciye Umumi :HU.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi: HTVD.
Hatt-ı Humayun: HH:
Hatt-ı Humayun: HH.
Hukuk Müşavirliği İstişare Odası: HR. HMŞ. İSO.
Hukuk Müşavirliği Kalemi: DH. HMŞ.
Hukuk Müşavirliği Odası: HM. İO

İdâre: İ.
İdâre-i Umumiye: DH. İUM.
İdarî Kısım: DH. İD.
İrâde Dahiliye: İ. DH.
İrâde Hususi: İ. Hus.
İrade Maarif: İ. MF.
İradeler Adliye ve Mezahib: İ. AZN.
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti: DH. KMS.
Karton: kr.
Katalog: KTLG.
Kısım No: K. Nu.
Kısım :K.
Klasör: KLS
Kodu :Kd.
Karton: Krt.
Kutu: KT.
Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyet-i: DH. MB. HPS.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi: MMZC
Meclis-i Vükela Mazbataları: MVM.
Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî: A. MKT. MHM.
Muhaberât-ı Umumiye İdaresi: DH. MUI.
Mühimme Defteri: MD.
Mütareke: MÜ
Müteferrik Tercüme: MT.
Numara: Nr.
Orijinal: Orj.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu: OBEK.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler: OBE.
Paris Türk Büyükelçiliği Arşivi: PTBA.
Perakende Evrakı Yâveran ve Maiyet-i.
Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi: Y. PRK. ASK.
Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi :RGVIA
Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ: A. MKT. MVL.
Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet
Yazışmalarına Ait Belgeler: A. MKT. UM.
Sadâret Mühime Kalemî Evrak: A. MKT. MHM.
Siyasî I: S. I.
Siyasî II: S. II.
Siyasî III: S. III.
Siyasi Kalemî: SYS.
Siyasî Kısım: DH. SYS.
Şifre Kalemî: DH. ŞFR.
Şifre: ŞFR
Şube: Şb.
Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-u
Kadime: TKGM. KK.
Tapu Tahrir Defterleri: TTD.
Tasnif Kodu: TKd.
Tercüme: T.
Tercüme Hukuk: TH.
Tercüme Siyasî: S.
Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-Harbiye
Dairesi: Y. PRK. MYD.
Yıldız Esas Evrakı: YEE.
Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Belgeleri: Y. EE.

Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı: Y. PRK. MK.
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak: Y. MTV.
Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Journaller: Y. PRK. AZJ.
Yıldız Perakende Evrak Askeri Maruzat: . PRK. ASK.
Yıldız Perakende Evrak Mabeyn Başkitabeti: Y. PRK. B K.
Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti
Maruzatı: Y. PRK. PT.
Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği: Y. PRK. TKM.
Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet: Y. PRK. UM.
Yıldız Perakende Evrakı, Sadaret: Y. PRK. A.
Yıldız Perakende Mütenevvia Maruzat Belgeleri: Y. MTV.
Yıldız Perakende Umum Vilayetler: Y. PRK. UM.
Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı: Y. PRK. ASK.
Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib
Nezâreti Maruzatı: Y. PRK. AZN.
Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti: Y. PRK. BŞK.
Yıldız Sadaret Belgeleri: Y. PRK. A.
Yıldız Sadret Resmî: YSR
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye
Nezareti Maruzatı: Y. PRK. DH.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve
Şehbenderlikler Tahrirâtı: Y. PRK. EŞA.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye
Nezareti Maruzatı: Y. PRK. HR.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maliye
Nezareti Maruzatı: YPRK. ML.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Müfettişlik
ve Komiserlikler Tahrirâtı: Y. PRK. MK.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Tahrirat-ı
Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği: Y. PRK. TKM.
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum
Vilayetler Tahrirâtı: Y. PRK. UM.
Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye
ve Mabeyn Mütercimliği: Y. PRK. TKM.
Yıldız Perakende Yaveran ve
Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi: Y. PRK. MYD.
YıldızMütenevvi Maruzat Evrak: Y. MTV.
YıldızPerakende Evrak Arzuhal ve Journaller: Y. PRK. AZJ.
Zabtiye Nezareti Tezkeresi: ZNT.
Zarf :Z.

ARŞİV BELGELERİ

HARİCİYE NEZARETİ (HNA) BELGELERİ:

HA. İ/147, 148, Le Moniteur Universel du 2 Janvier 1864.

Hariciye Müteferrikası

Hariciye Umumi, 10490, Hususi 102, Kr. 124.

Hattı Hümayun, HH. Nr, 910; 110.

Hazîne-i E. Genel Sıra:No:330, 355, 401, 555, 588, 807, 815, 1009, 1020,

HH, 13182-A, B, C.

HH. Nr. 6677-A.

HNA, End. MS, Kr.:85, Ev. no. 182; HNA, End. MT, Kr.:405, İçno:2098;

HNA, End. MT, Kr.:575, İç no:99; HNA, End. MT, Kr.:597; HNA, End. MT, Kr.:737; HNA, End. MT, Kr.:762, Ev. no:831; HNA, End. S-2, Kr.:328/2, İçno:5803/103; HNA, End. S-III, Kr, 284, D. 7, Ev. no. 17857/546; HNA, End. S-III, Kr, 284, D. 7, Ev. no. 368; HNA, End. S-III, Kr, 284, D. 7, İç no. 125; HNA, End. S-III, Kr, 300, D. 32, Ev. no. 19669/358; HNA, End. S-III, Kr, 300, D. 32, Ev. no. 5505/133; HNA, End. S-III, Kr.:284, D. 5; HNA, End. S-III, Kr.:284, D. 7, İçno:76; HNA, End. S-III,

Kr.:305, D. No:51; HNA, End. S-III, Kr.:314; HNA, End. S-III, Kr.:5-288, D. 11, İç no:28; HNA, End. TS, Kr.:13, D. 7, İç no:53; HNA, End. TS, Kr.:73/1, Ev, 308; HNA, End. TS, Kr.:85, Ev. No:207; HNA, End. TS-2, Kr, 73

HR, HU, KR. 122. 4. 6.

HR. H, 911/2, 03. 02. 1898; HR. H, 911/2, 18 Temmuz 1899; HR. H, 911/2, 19 Kasım 1902; HR. H, 911/2, 25 Ocak 1898, Avusturya Sefareti Takriri

HR. H, 911/2, 4 Kasım 1897; HR. HMS. İŞO, 108/2, Lef. 2, 6/1, 6/2, 11/2, 13, 32, 36, 36/1, 62, 63.

HR. MÜ. 43/17, 34.

HR. SYS 2555-2/55; HR. SYS 2555-2/56; HR. SYS 2555-2/69-70; HR. SYS 2555-3/5; HR. SYS 2555-3/64; HR. SYS 2602-1/23-24; HR. SYS, 1261-5/26-28; 2822/5; 2816-1/13; HR. SYS, 1342/3; HR. SYS, 2363/1; HR. SYS, 2363/5- 11-12, 29, 31; HR. SYS, 2733/1; 2734/1; HR. SYS, 2735/1; HR. SYS, 2736/1; HR. SYS, 2746/1; HR. SYS, 2748/2; HR. SYS, 2749/1; HR. SYS, 2750/1; HR. SYS, 2751/19, 20; HR. SYS, 2752/1; HR. SYS, 2753/1; HR. SYS, 2768/3; HR. SYS, 2769/1; HR. SYS, 2770/1; HR. SYS, 2776/1; HR. SYS, 2770/2; HR. SYS, 2803/1; HR. SYS, 2804/3; HR. SYS, 2805/1; HR. SYS, 2820/6, 07. 04. 1898, Adliye Nezareti Tezkeresi; HR. SYS, 2820/6, 08. 10. 1897, Adana Vilayeti Tahriratı; HR. SYS, 2820/6, 17. 11. 1897; HR. SYS, 2820/6, 2 Temmuz 1897; HR. SYS, 2820/6, 22. 01. 1898; HR. SYS, 2820/6, 29. 10. 1897, Adana Vilayetine Şifre Telgraf; HR. SYS, 2820/6, 4 Haziran 1897; HR. SYS, 2823/22; 2821/53; HR. SYS, 2823/60; HR. SYS, 2825/1; HR. SYS, 2871/1-125; HR. SYS, 2871/1-27; HR. SYS, 2871/1-28; HR. SYS, 2871/1-4; HR. SYS, 2871/1-7; HR. SYS, 2872/2- 135143; HR. SYS, 2872/2- 167-175; HR. SYS, 2872/2- 1933; HR. SYS, 2872/2- 7591, 103106, 111113, 163166; HR. SYS, 2872/2-117-123; HR. SYS, 2872/4-110-113; HR. SYS, 2876/2; HR. SYS, 2879/6; HR. SYS, 30/26, 03. 04. 1895; 54/4, 13. 08. 1896; 55/1, 10. 10. 1896; 61/3; HR. SYS, 36/24, 30 12 1895; HR. SYS, 820/6, 23 Mayıs 1897; HR. SYS. 2542-3/24-25; HR. SYS. 2542-3/4-5, 2542-5/38-40, 2542-3/8-10; HR. SYS. 2542-5/38-40; HR. SYS. 2542-9/26-28; HR. SYS. 2543-4/11-12; HR. SYS. 2543-6/17; HR. SYS. 2543-7/33, 34; HR. SYS. 2543-7/43; HR. SYS. 2554-4/62; HR. SYS. 2555-2/18; HR. SYS. 2555-2/26; HR. SYS. 2555-2/33-36; HR. SYS. 2555-3/55-56; HR. SYS. 2555-4/79-82; HR. SYS. 2555-3/57; HR. SYS. 2555-2/39-45; 2555-2/71; HR. SYS. 2555-2/77; HR. SYS. 2555-3/89; HR. SYS. 2555-4/12, 15; HR. SYS. 2555-4/12, 15; HR. SYS. 2555-4/26; HR. SYS. 2555-4/116; HR. SYS. 2555-4/121; HR. SYS. 2555-4/133-135; HR. SYS. 2555-4/147; HR. SYS. 2555-4/149-150; HR. SYS. 2555-4/96-97; HR. SYS. 2556-1/171, 05. 06. 1920; HR. SYS. 2556-3/73-74; HR. SYS. 2557-3/17-18; HR. SYS. 2569-2/56-58, 2556-3/78; HR. SYS. 2635-3/31, 29. 02. 1920; HR. SYS. 2812/4; HR. SYS. 2871/2 B. NO:70; HR. SYS. 2872/2, 9-11, 17; HR. SYS. 2872/2, Belge no:117-123; HR. SYS. 2872/2, Belge no:34-55; HR. SYS. 2872/2, Belge no:92-98; HR. SYS. 2872/3-53; HR. SYS. 2872/4 B. NO:3, 4; HR. SYS. 2872/4, Belge no:100-113; HR. SYS. 2876/2 B. NO:3; HR. SYS. 2876/2 B. NO:5, 6...11; HR. SYS. 2876/3-1; HR. SYS. 2878/1, B. No:2; HR. SYS. 2878/27-, 04. 06. 1920; HR. SYS. 2878/9; HR. SYS. 2879/19 B. NO:2; HR. SYS. 2882/31 B. NO:1; HR. SYS. 2882/7 B. NO:1; HR. SYS. 59; HR. SYS. 73/23, 1895 1 28; HR. SYS. 73/43, 1895 12 4; HR. SYS. 73/49, 1895 12 29; HR. SYS. 73/57, 1896 1 29; HR. SYS. 73/65, 1896 2 26; HR. SYS. 73/77, 1896 3 25; HR. SYS. 73/79, 1896 3 28; HR. SYS. 74/22, 1896 8 11; HR. SYS. 74/26, 1896 8 22; HR. SYS. 74/40, 16 Kasım 1896; HR. SYS. 74/41, 20 Kasım 1896; HR. SYS. 74/46, 3 Aralık 1896; HR. SYS. 74/47, 4 Aralık 1896; HR. SYS. 83/45, 30 Eylül 1902; HR. SYS. 84/83-1a; HR. SYS. 84/83-3; HR. SYS. 84/83-4; HR. SYS. D. No:2877/71; HR-SYS, 2884/27.

HR. SYS. HU, D. No:110/12-1; HR. SYS. HU. 136, 07. 06. 1919; HR. SYS. HU. 136, 08. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 10. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 14. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 18. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 19. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 21. 06. 1919; HR. SYS. HU. 136, 21. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 25. 07. 1919; HR. SYS. HU. 136, 26. 07. 1919; HR. SYS. HU. 137, 09. 07. 1919; HR. SYS. MÜ, 1/13059-26; HR. SYS. MÜ. 160-51, 01. 06. 1919; HR. SYS. MÜ. 57/4, 07. 07. 1919; HR. SYS. MÜ. 57/4, 19. 07. 1919; HR. SYS. MÜ. 57/4, 21. 06. 1919.

HR. TO., HR. TO, 146/66, 10. 05. 1860.

HSHU, D. No:110/12-1, 2

SADARET BELGELERİ:

3. Kolordu Kumandanlığının Sivas Vilayetine yazdığı 18 Şubat 1920 tarih ve 744 sayılı yazı, TİTEA, KT. no 18, B. no 19.

A. DVN. MHM, MD, 9/A/53.

A. MKT, MHM. 535/40; A. MKT. MHM, 538/127, 1314 B 3/8 Aralık 1896; A. MKT, MHM. 535/40; A. MKT. MHM, 637/23; 655/16, Ca. 1313; 655/16, 16 Ca. 1313; 657/45, 12 C. 1313; 658/14, 19 Ş. 1313; 667/11, 1 M. 1313; 694/1, 5 Z. 1312; 694/6, 9 L. 1313; 695/13, 15 L. 1311; 702/19, 23 N. 1313; 733/1, 20 Ş. 1310; 733/8, 22 Ş. 1310; 733/28, 13 N. 1310; 749/5, 16 Za. 1310; A. MKT. MHM, 644/11; A. MKT. MHM, 653/3, 20. 12. 1898, HA. Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 01. 06. 1898, ZNT; A. MKT. MHM, 653/4, 02. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 03. 01. 1898, Avusturya Sefareti Muhtırası; A. MKT. MHM, 653/4, 03. 02. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 04. 11. 1897, Avusturya Sefareti Takriri.

A. MKT. MHM, 653/4, 08. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 11. 12. 1897; A. MKT. MHM, 653/4, 15. 12. 1897, DNT; A. MKT. MHM, 653/4, 16. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 16. 10. 1897, DNT; A. MKT. MHM, 653/4, 17. 01. 1898, Adliye ve Mezâhib Nezareti Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 21. 10. 1897, Adana Vilayeti şifre Telgrafı; A. MKT. MHM, 653/4, 23. 10. 1897, HA. Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 27. 10. 1897, Adana Vilayeti şifre Telgrafı; A. MKT. MHM, 653/4, 28. 04. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, 653/4, 29. 10. 1897, 04. 11. 1897, HA. Tezkereleri; A. MKT. MHM, 653/4, 30. 10. 1897, Adana Vilayeti Şifre Telgrafı; A. MKT. MHM, 653/4, 31. 01. 1898, Sadaret Tezkeresi; A. MKT. MHM, D. no:536, G. no:18; A. MKT. MHM, Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, 701/27; A. MKT. MHM, nr. 616/11; nr. 619/17; nr. 657/23; nr. 657/34; nr. 657/45, nr. 662/5; A. MKT. MHM. 663/2; A. MKT. MHM. 687/3; A. MKT. MVL, Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ, 113/42., 22 C. 1276; A. MKT. UM, nr. 554/74.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, c. I. II, III, IV, Ankara, 1995-1998, BDAGM. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, 2005, C. I-II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, C. I:717, s, C. II:653 s.

Askeri Tarih Belgeler Dergisi, Ermeni Belge. Özel Sayı:2-3, 81, 83, Genelkurmay ATASE.

Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, -25 Ekim 1995-İstanbul, Ankara, 1996, s. 144 vd.

ATASE, Arşiv Nu:1-1, KLS, 44, D. 207, F, 2-1, 2-2., 1/139; ATASE, Arşiv Nu:1-131, KLS, 2287, D. 13, F, 3., 3/103; ATASE, Arşiv Nu:1-131, KLS, 2287, D. 32-12, F, 6-2, 6-3., 1/59; ATASE, Arşiv Nu:1-131, KLS, 2703, D. 308, F, 23-1., 2/5; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 2818, D. 59, F, 1-32, 1-33., 4/17; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1030, 1445, F, 1., 1/147; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 1-3., 2/129; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 15-22, 15-23., 1/1845; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 3., 4/31; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 3-1., 4/35; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 361, D. 1445, F, 3-3., 2/151; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 483, D. 1893, F, 1., 2/121; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 521, D. 2029, F, 2., 2/33; ATASE, Arşiv Nu:1-2, KLS, 528, D. 2061, F, 21, 21-18., 2/61; ATASE, Arşiv Nu:4-3641, KLS, 2820, D. 69, F, 3-45, 3-46., 2/109; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2811, D. 26, F, 23-1., 2/1; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2818, D. 59, F, 2-23, 2-24, 1/31; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2818, D. 59, F, 2-54., 1/47; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. 69, F, 1-15., 2/25; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. 69, F, 3-26., 2/97; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. 69, F, 3-52., 2/113; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2820, D. A-69, F, 3-6., 1/125; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2835, D. 127, F, 1-11., 2/139; ATASE, Arşiv Nu:4-3671, KLS, 2947, D. 628, F, 3-4., 1/121

ATASE, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, C. II. Küba'da Ermeni Zulmü 125

ATASE, I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam, Fotoğraflar, Ankara, 2000.

ATASE, İstiklal Harbi, İSH Kataloğu.

ATASE, KLS, 1, D. 126, F, 95, ATASE, KLS, 152, D. 376-681, F, 9, ATASE, KLS, 152, D. 376-681, F, 9-1, ATASE, KLS, 152, D. 380-682, F, 1-2, ATASE, KLS, 152, D. 380-682, F, 19-2, 19-3, ATASE, KLS, 189, D. 33-102, F, 35, ATASE, KLS, 23, D. 151, F, 4, 8, ATASE, KLS, 2490, D., 1, 2, F, 49, ATASE, KLS, 251, D. 7, F, 7-41, 7-42, ATASE, KLS, 2811, D. 26, F, 24-1, ATASE, KLS, 2811, D. 26, F, 15-1, ATASE, KLS, 2905, D. 433, F, 5-24, ATASE, KLS, 2921, D. 159-510, F, 1-17, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-17, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-18, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-24, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-37, ATASE, KLS, 2921, D. 511, F, 1-55, ATASE, KLS, 2922, D. 515, F, 3-1, ATASE, KLS, 307, D. 25-34, F, 15, ATASE, KLS, 318, D. 1287, F, 1-31, ATASE, KLS, 340, D. 406-1366, F, 1-29, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-135, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-2, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-3, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-39, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-41, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-42, 3-43, ATASE, KLS, 3916, D. 11, F, 3-49,

ATASE, KLS, 3916. D. 11, F, 3-80, ATASE, KLS, 3941, D. 13, F, 1-9, 1-23, ATASE, KLS, 4838, D. 287, F, 51-2, ATASE, KLS, 524, D. 706-2044, F, 13-2, ATASE, KLS, 525, D. 1024, F, 23, ATASE, KLS, 529, D, 357-2067, F, 1, ATASE, KLS, 532, D. 2080, F, 7, 7-1, ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 3, ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 40, ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 40-2, 12/13 Haziran 1920 Tarihli Telgraf Metni., ATASE, KLS, 593, D. 5-139, F, 56, ATASE, KLS, 594, D. 9. 140, F, 42, 24; ATASE, KLS, 594, D. 9. 140, F, 65, ATASE, KLS, 595, D., 1, 2, F, 40-2, ATASE, KLS, 597, D., 1, 2, F, 53, ATASE, KLS, 725, D., 1, 2, F, 28-3, ATASE, KLS, 725, D., 1, 2, F, 30, ATASE, KLS, 725, D., 1, 2, F, 31, ATASE, KLS, 726, D., 1, 2, F, 149, ATASE, KLS, 726, D., 1, 2, F, 2, ATASE, KLS, 726, D. 6, F, 83, ATASE, KLS, 726, D. 6, F, 84, ATASE, KLS, 872, D. II, F, 13, ATASE, KLS, 872, D. II, F, 14, ATASE, KLS, 872, D. II-3, F, 12, ATASE, KLS, 93, D. 169-337, F, 23, ATASE, KLS, 93, D. 169-337, F, 25-1, ATASE, KLS, 946 D. 4. 5, F, 80, 88, ATASE, KLS, 946, D. 4-4, F, 65, 9, 169, ATASE, KTLG, 10a, KT. 570, G. 50, Sıra:4345, B. 50-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 578, G. 105, Sıra:1019, B. 105-1, ATASE, KTLG, 10a, KT. 613, G. 45, Sıra:1062, B. 45-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 613, G. 96, Sıra:1886, B. 96-1. 128, ATASE, KTLG, 10a, KT. 614, G. 4, Sıra:2178, B. 4-1, ATASE, KTLG, 10a, KT. 615, G. 25, Sıra:4560, B. 25-1, 25-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 615, G. 42, Sıra:5423, B. 42-1, 42-2, ATASE, KTLG, 10a, KT. 615, G. 55, Sıra:5874, B. 55-1, 55-5, ATASE, KTLG, 132, D. 611, F. 5. 6-2, 27, 47, ATASE, KTLG, 136, D. 626, F. 41-10, 42, ATASE, KTLG, 13a, KT. 911, G. 17, Sıra:3913, B. 17-1, 17-2, 17-3, 17-4, ATASE, KTLG, 16b, KT. 1167, G. 127, Sıra:9041, B. 127-1, ATASE, KTLG, 1848 D. 99, Fon:001-68, ATASE, KTLG, 2, KT. 33, G. 10, Sıra:2020, B. 10-1, ATASE, KTLG, 2, KT. 33, G. 46, Sıra:2774, B. 46-1, ATASE, KTLG, 2, KT. 50, G. 111, Sıra:134, B. 11-2, ATASE, KTLG, 2673, D. 177, F. 15, ATASE, KTLG, 2922, D. 512, F, 017, ATASE, KTLG, 2922-D. 512-F. 017-04, ATASE, KTLG, 3632, D. 136 F. 003, ATASE, KTLG, 3632, D. 136 F. 003-01, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 004, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 006, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 006a, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 009, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 012, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 013, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 013a, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 021, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 021-02, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 028-04, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 029-04, ATASE, KTLG, 3632-D. 136-F. 042, ATASE, KTLG, 3663, D. 129-276 F. 003-01, ATASE, KTLG, 378, D. 1505, F, 30, ATASE, KTLG, 400, D. 1575, F, 003-10, ATASE, KTLG, 4334, D. 573a, F, 237-024, ATASE, KTLG, 7c, KT. 349, G. 25, Sıra:13728, B. 25-1, 25-2, 25-3, ATASE, KTLG, 8c, KT. 393, G. 197, Sıra:11949, B. 197-1, 197-2, ATASE, KTLG. 10a, KT. 570, G. 50, Sıra:4345, B. 50-1, 50-1a, ATASE, No. 1-B5, KLS, 1879, D. B1, 89, ATASE, Yıl:32, S:83, Mart 1983, ATASE Arşivi, Numara 1/1, KLS, 13, D. 63, F, 16.

ATBD, Sayı:76, B. No:1645, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1871, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1850, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1851, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1857, ATBD, Sayı:81, Aralık 1982, B. No:1880, ATBD, Sayı:83, B. No:1941, ATBD, Sayı:86, Nisan 1987, B. No:2061, ATBD. Sayı:81, Aralık 1982, s. 141-43. B. No:1830.

Ati, 22 Teşrin-i evvel 1334/22 Ekim 1918, No:285.

Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcra Kılman Tahkikat, Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, 1918-1920, BDAGM. CADB'ği Yay, No:28, Ankara, 2001, Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001, BDAGM, Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu, 1918-1920, Ankara, 2001.

Azınlık ve Yabancı Okullar Müfettişliği Yardımcısı ve Başkâtibi Mehmet Şükrü Bey'den Padişah Yüksek Makamına sunulan "Ermenilerin Türkiye Aleyhine Yaptıkları Propagandalar ve Ermenilerin Tezlerinin Çürütülmesi Hakkında Verdiği Rapor", Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi, İstanbul, 1989, C. 3, Kr. No:56, K. No:19, Z. No:143, E. No:123.

B. T. T D. 1968, №8. -S. 32-33.

Bab-ı Ali DH. İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, Talimatname, 30 Mayıs 1915, B. No:1916, ATBD, Mart 1983, Sa:83, s. 131-133.

Balıkesir Şer'îye Sicilleri No, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 703.

Başbakanlık Arşivi Osmanlı Belgeleri, EK, C. 10, s. 193.

Başkomutanlık Vekâletinden İçişleri Bakanlığına, 2 Mayıs 1915, B. No:1830, ATBD, Aralık 1982, Sa:81.

BCA, 930 01. 5. 104. 1; BCA, D, 4923, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer No:258. 735. 1; BCA, D. 1061-13, Fon:Kd.:930. 1. 0. 0, Yer No:5. 80. 1; BCA, D. 1141, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer No:131. 936. 1; BCA, D. 28-182, Fon:Kd.:930. 1, Yer No:3. 40. 1; BCA, D. 4314, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer no:247. 671. 4;

BCA, D. 435A1, Fon:Kd.:30. 10. 0. 0, Yer No:258. 735. 1; BCA, Sayı:2710, D, 86-20, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer No:7. 30. 11; BCA, Sayı:273, D. 431-4, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer No:1. 15. 9; BCA, Sayı:713, D. 49-2, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer No:2. 17. 39; BCA, Sayı:731, Fon:Kd.:30. 18. 1. 1, Yer no:2. 38. 18.

BD, Cm, 26639.

BDAGM, Ermeni Komiteleri, 1891-1895, Ankara, 2001.

BDAGM, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, I, 1914-1919, II, 1919-1921, Ankara, 2001; BDAGM, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920, Ankara, 1994, s. 68-69, B. No:71; BEO, 1533, 134493, 11276, 10507.

BEO, Sadaret E. I, A. VRK. 817/40, La Sivil Gazetesi'nin 18 Kanun-ı Sani 1918 tarihli nüshasından; BEO, Umum No:338597; BEO, Umum No:340382; BOA. 628, 633, 637, 681, 727, 895, 898, 901, 913 numaralı 9 adet Revan Tapu Tahrir Defteri.

BOAD, İH. 1276; CM., CM. 6277, 1760, 4946, 2188; Cevdet Hariciye, CH. 3358, 3813, 374.

BOAD. CM. 1296; BOAD. SA. 4/270.

Bomba Hâdisesi Fezlekesi, İstanbul, 1321.

Buyruldu Defteri, c. 1, Devre:3, İçtima Senesi:5, TBMM, 1993; Buyruldu Defteri, Nu. 5 s. 44-57.

Cemiyet-i Akvâm ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, DH. Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi neş. Nu, 6, İstanbul, 1337.

CM. 4002, 2359, İH. 39, 5852, CM. 4002, 2359; İH. 39, 5852, CM. 4002, 2359; İH. 39, 7448, 8176.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, dol. 6, KT. 65-1, D. 65-1, D. 65-1, F. 2/102, 2:75, Taşnak Teşkilatı, Cumhuriyet Özel Sayısı-II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. 11, Sayı32.

D. CRD, nr. 1693

DAGMOAD Başkanlığı, Yayın No:15, Ankara 1994.

Dahiliye Nezareti, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, Memalik-i Osmaniye'nin 1330, 1914, Senesi Nüfus İstatistiği. Dersaadet, Hilal Matbaası, 1336.

DAHİLİYE NEZÂRETİ

Dahiliye 5. Şube Belgeleri:nr. 2/59.

DH, ŞFR, nr. 60/48

DH. EUM, 5/279; DH. EUM. 2. Şb. 74/37-1; DH. EUM. 5. Şb. 30/1, 1 M. 1335.

DH. EUM. AYŞ. 56/49 B. No:3, 4, 5...9

DH. EUM. EMN. 28/2 B. No:1, 2; DH. EUM. KLU 10/24, 1333. 2a. 21; Y, EE 37/37; DH. EUM. MTK, nr. 80/29; DH. EUM. SM, nr. 37/59; DH. HMs, 6-2/12-30; DH. İD, DH. İD. 30-1/62; DH. İUM. 77-2/18-36; DH. KMS 49-1/85; DH. KMS, nr. 28/26; DH. KMS, nr. 49-2/50; 53-1/56; 53-2/30, 104; 53-3/15, 64.

DH. MB. HPS, nr. 154/27.

DH. MKT, 2841/86, 1327 Ca 24; DH. MKT, 2875/38, 1327 C 25; DH. MKT. 1509/67.

DH. MUİ, 1-10/9, 1328 Ca 5; DH. MUİ, 2-6/6, 1328 R 15; DH. MUİ, 31-1/49, 1327 L 24; DH. MUİ, 6-2/22, 1328 B 27/3 Ağustos 1910; DH. MUİ, 83/33, 1328 Ra 30/11 Nisan 1910.

DH. SAİD. 0036/237.

DH. SYS, 23/16, DH. SYS, 712/4; DH. SYS, D. No:82, Sıra:No:2 Tarih:1330. 3. 15; DH. SYS, nr. 67/1-6.

DH. ŞFR, 50/210; DH. ŞFR, 54/9, 54/10, 54/270-1, 54/411, 54-A/167, 55/292, 55-A/14, 56/186, 56/236, 57/105, 57/155, 57/157-158, 57/313, 58/124, 58/141, 59/19, 60/10, 60/35, 62/276, 63/136, 63/145 a, 145 b, 63/307, 64/293, 66/192, 67/28, 67/130, 69/71, 72/66, 72/224, 74/275, 74/281, 76/147, 80/86, 82/72, 82/98; DH. ŞFR, 55/59; DH. ŞFR, 59/222; DH. ŞFR, 63/137; DH. ŞFR, 63/37; DH. ŞFR, 77/47; H. ŞFR, 87/246; DH. ŞFR, 87/258; DH. ŞFR, 92/196, 93/171, 94/56, 94/182, 96/15; DH. ŞFR, 92/74; DH. ŞFR, D. 100, Belge:5; DH. ŞFR, D. 100, Belge:50; DH. ŞFR, D. 100, Belge:81; DH. ŞFR, D. 93, Belge:108; DH. ŞFR, D. 94, Belge:138; DH. ŞFR, D. 94, Belge:188; DH. ŞFR, D. 94, Belge:80; DH. ŞFR, D. 95, Belge:103; DH. ŞFR, D. 95, Belge:124; 95/123; 95/125; 95/136; DH. ŞFR, D. 95, Belge:130; DH. ŞFR, D. 95, Belge:137; DH. ŞFR, D. 95, Belge:178; DH. ŞFR, D. 95, Belge:87; DH. ŞFR, D. 95, Belge:90; 95/91; 95/92; DH. ŞFR, nr. 54/238; DH. ŞFR, nr. 62/209; DH. ŞFR, nr. 62/220; DH. ŞFR, nr. 63/137; DH. ŞFR, Umum 1053, 50/127; DH. ŞFR., DH. ŞFR, 92-187; DH. ŞFR. 100/77; DH. ŞFR. 102/302; DH. ŞFR. 102/334; DH. ŞFR. 54-A/10 B. No:1; DH. ŞFR. 55/196 B. No:1; DH. ŞFR. 58/124 B. No:1; DH. ŞFR. 85/256; DH. ŞFR. Nr. 53/295; DH. ŞFR. Nr. 53/303. OBE, s. 40; DH. ŞFR. nr. 54/162, 406; 57/105, 116, 135, 309; 95/106; DH. ŞFR. Nr. 54/55,

Nr. 54-A/252, Nr. 55/292'den naklen OBE, s. 10. 23 Temmuz 1915. B. Nu:173/2. Protestanlar hakkındaki B. No. 172/11.
DH. UMVM, nr. 123/71.
DH. İ. UM, 20-18/12-15, lef. 3-4.
Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Allegations Armeniennes et Faits Historiques, Dix Questions-Dix Reponses, Proces de l'Attentat d'Orly, Declaration des Unuversitaires, Centre de Recherches Strategiques, Ankara, 1998.
Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Armenian Atrocities, A Compilation of Views, Ministry of Foreign Affairs, Ankara, 1999.
DİE, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, 1929, s. XV;DİE, 1935 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul, 1937, C. 39, S. 75, s. 5;DİE, 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 37 ;DİE, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 10 ;DİE, 1945 Genel Nüfus Sayımı, T. C. B. İstatistik Genel Müd, Ankara 1949, s. LVIII ;DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, s. 503;DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996;DİE, Umumi Nüfus Sayımı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 22-Ekim-1950.
DUİT, nr. 67/1-1; 74-2, 81-2; 74-1/24, 76, 93.
Erkân-ı Harbiye Reisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 3 Mayıs 1920 tarih ve 3264 sayılı yazı. TİTEA, KT. no 17, B. no 57.
Erkân-ı Harbiye Reisinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 24 Şubat 1920 tarih ve 1434 sayılı yazı. TİTEA, KT. no 18, B. no 12.
Erzurum Ahkâm Defteri, nr. 18
Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, BES, Ankara, 1992, s. 434-435.
Genelkurmay, ½, KLS 361, D. 1445, F. 15-22.
Gizli ve Bilinmeyen Belgelerle Ermeni Meselesi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Mayıs, 1970.
HTVD, Gnkur. Basımevi, Ankara, Haziran 1956, Sayı:16
HTVD, Haziran 1955, sayı:12, B. no:308.
Hüseyin Nâzım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi I-II, Hazırlayanlar: Necati Aktaş Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük, T. C. Başbakanlık
Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, I. yay. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994.
İ. ASK. 1314 S 28/29.
İ. AZN. 21/1314/R-14; İ. AZN. 36/1317/Ş-04; İ. AZN. 42/1319/M-19; İ. AZN. 44/1319/B-13; İ. AZN. 49/1320/Z-08
İ. DH. 1057/82951., 23 S 1305; İ. DH. 1127/88079; İ. DH. 1137/88788; İ. DH. 133/1313 L-48; 83576, 11 Ca. 1305.
İ. Hus. 8/1310 B-36, 11 B. 1310; 78, 18 R. 1315;
İ. MF. 18/1329/Z-3.
İD, 1317 nr. 36; 315 B. 38.
İH. 39; CM. 4002, 2359; İH. 556, 14412; CM. 2360; İH. 5852, 12192.
İrade-i Hususi 1317, No:706-75, Tarih 29 Ş. 1317; İrade-i Hususi 1318, No:819-36, Tarih:15. Z. A. 1318, Yıldız Sarayı Hümayunu Başkitabet Dairesi No:86/4, 21 Şubat 316
Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistiği, Matbaa-i Amire, 1318.
MD, No:85/82/7
Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye, 1332-1333,
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Said Halim ve Talat Pahsalar Kabineleri
Meclis-i Vükelâ Mazbataları MV. 217/137
Mehmed Esad, Mir'at-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, İstanbul 1312, s. 120, 121'de
Mühimme Kalemi A Dersaadet Devre:3, İctima Senesi:3, TBMM, 1992.
Mühimme Kalemi Muzır Gazete
Mühimme Kalemi Mütferrik
MV, 216/87; MV. 217/77; MVM., MV, 132/69, 1327 N 25.
OBE, c. 15, B. No:126; OBE, c. 16, B. No:69; OBE, c. 7, B. No. 41OBE, c. 7, B. No. 7; OBE, İstanbul, 1988, c. 15, B. No:12; OBE, İstanbul, 1988, c. 15, B. No:7; OBE, İstanbul, 1988, c. 15, B. No:89; OBE, İstanbul, 1988, c. 6, B. No. 109; OBE, İstanbul, 1988, c. 6, B. no:85; OBE, İstanbul, 1988, c. 6, B. No:95; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B. No. 102; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B. No. 3; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B. No. 35; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B. No. 50; OBE, İstanbul, 1988, c. 7, B.

No:4; OBE, İstanbul, 1988, c. 8, B. No:58; OBE, İstanbul, 1989, c. 16, B. No. 47; OBE, İstanbul, 1989, c. 16, B. No:24; OBE, İstanbul, 1989, c. 16, B. No:80; OBE, İstanbul, 1989, c. 17, B. No. 38; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 127; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 20; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 24; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 30, 40; OBE, İstanbul, 1990, c. 23, B. No. 53; OBE, İstanbul, 1990, c. 24, B. No. 19, 127; OBE, İstanbul, 1990, c. 24, B. No. 56; OBE, İstanbul, 1990, c. 26, B. No:58; OBE, İstanbul, 1990, c. 26, B. No:67; OBE. İstanbul, 1988, c. 12, B. No:146; OBE. İstanbul, 1988, c. 15, B. No:55; OBEK, C. 17, Sayı 41, 19

Osmanlı Arşivi, Yıldız tasnifi, Ermeni Meselesi, Talori Olayları, C. 1, s. XV; N. Banoğlu. Ermeninin Ermeniyeye Zülmü, Belgeleri ile. Ankara, 1976. -S. 14.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, 1896-1919, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri III, 1920-1922. Ankara, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:66, 2004.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1879-1918, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1918-1919, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2002

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, 1920-1922, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2004

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920, Ankara, 1995; Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, 1912-1919, I, 1919-1921, II, Ankara, 2001.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920, yay. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, KTLG, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, [Relocation and Resettlement of Armenians in the Ottoman Documents], BDAGM, Ankara, 2007.

Osmanlı Devleti, Aspirations et Agissements Révolutionnaires des Comités Arméniens avant et après la proclamation de la Constitution Ottomane, Constantinople, 1917.

Osmanlı Devleti, Ermeni Komiteleri'nin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi:İ'ân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1332, 1916

Osmanlı Devleti, The Turco-Armenian Question: Turkish Point of View, The National Congress of Turkey, Constantinople, 1919.

Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Ermeniler. Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Yayın, No:94, Editör:Türkkaya Ataöv, 2002.

Ottoman Archives, Yıldız Collection the Armenian Question-Osmanlı Arşivi-Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi, İstanbul, 1989, C.:1-4 Tarihi Araştırmalar ve Dokümanlar Merkezi Kurma ve Geliştirme Vakfı.

Rehberi, İstanbul, 2000.

Revan Tapu Tahrir Defteri

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321.

Salnâmelere Göre Karesi, 1847-1922, Yay. haz. Abdülmecit Mutfak, Balıkesir 2003.

Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazısı, Sivas Valiliği aynı tarihli yazıyı Anadolu Kadınlar Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdi. TİTEA, KT. no 20, B. no:1.

TİTEA, KT. no 20, B. no 30.

Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazının ekinde bulunan Aziziye Kaymakamlığından cevaben alına 11 Şubat 1920 tarihli telgrafın suretidir. TİTEA, KT. no 20, B. no 6.

Tasnif Kd.:A. MKT. MHM, Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, D.No:551,G.No:2,Tarih:1324. B. 23.

Tasnif Kd.:Y. MTV, D. No:309, G. Sıra:No:161, Tarih:1326, R. 19.

Tasnif Kd.:Y. MTV. D. No:307, G. Sıra:No:193, Tarih 1326. S. 26.

Tasnif Kd.:Y. MTV. Yıldız Perakende Mütenevvia Maruzat Belgeleri, D. No:307, G. Sıra:No:193, Tarih:1326. S. 26.

Tasnifin Kd.:A, MKT. MHM, D. No:541, G. Sıra:No:30, Tarih:1315. Ca. 23.

Tasnifin Kd.:A. MKT. MHM, D. No:537, G. Sıra:No:11, Tarih:1313. Z. 19.

Tasnifin Kd.:A.MKT.MHM, D. No:551, G. No:2, Tarih:1324. B. 23.

Tasnifin Kd.:A. MKT. MHM, D No:615, G No:5, Tarih:1323. B. 30.

TasnifinKd.:A.MKT.MHM, D.No:615, G.Sıra:No:3,Tarih:1323.Ş. 1.

Tasnifin Kd.:AMKT MHM,D.No:537,G.Sıra:No:14 tarih:1313Z. 27.

Tasnifin Kd.:Y. MTV, D. No:12, G. Sıra:No:77, Tarih:1312. S. 10.

Tasnifin Kd.:Y. MTV, D. No:312, G. Sıra:No:23, Tarih:1326 C. 5.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. ASK, D. No:164, G. Sıra:No:33.

Tasnifin Kd.:Y PRK. ASK, D.No:83 G. Sıra:No:32,Tarih:1309, Z. 8.

Tasnifin Kd.: PRK BŞK, D.No:78, G.Sıra:No:21, Tarih:1326. M. 3.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. BŞK, Y, D. No:68, G. Sıra:No:76, Tarih:1320.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. ML, D. No:15,G. Sıra:No:82, Tarih 1312 Z. 8.

Tasnifin Kd.Y PRK.MYD, D.No:8,G.Sıra:No:24,Tarih:1306. Ca. 24.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. MYD, Perakende E. 1 Yâveran ve Maiyet-i. Seniyye Erkân-iHarbiyeDaires D.No:16 G.Sıra:No:36, Tarih:1312 Za. 21.

Tasnifin Kd.Y.PRK.TKM, D.No:38,G.Sıra:No:72,Tarih:1314. Z. 21.

Tasnifin Kd.:Y. PRK. UM, D. No:29, G. Sıra:No:9, Tarih 131. B. 1

Tasnifin Kd.:Y. PRK.UM, D. No:53,G. Sıra:No:71,Tarih:1318. Z. 4.

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, Ankara, 1985.

TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Bölümü Gazeteler Arşivi

TBMM Zabıtları

TİTE Arşivi, KT. No:52, 57, B. No:131, 139.

TKGM. KK. no:585

TTD, no:111, TTD, no:166, TTD, no:23, TTD, no:45.

Türk Tarih Kurumu Enver Paşa Arşivi, Nr. 1200.

Y. A. HUS, 216/42; Y. A. HUS, 239/31; Y. A. HUS, 239/69; Y. A. HUS, 240/60; Y. A. HUS, 266/44; Y. A. HUS, 511/115; Y. A. HUS, 520/131; Y. A. HUS, 520/56; Y. A. HUS. 279/54; Y. A. HUS. 498/141; Y. A. HUS. 501/65; Y. A. HUS. 502/114; Y. A. HUS. 518/78

Y. EE, D. 553/159, Ks. 18, İçno:. 457; Y. EE, Kar. 96, Ks. 35, Z. 30-85, Ev. no:33/4297; Y. EE, Kar. XV, Ks. 36, Z. 146-419; Y. EE. 36/131; Y. EE. 81/16

Y. HUS, 337/121

Y. MTV, 302/94; Y. MTV, 77/64, 15 B. 1310; 77/81; Y. MTV, 87/67; Y. MTV. 233/80; Y. MTV, Dosya no:102, Gömlek no:11; Dosya no:153, Gömlek No:32; Y. MTV, nr. 87/67; Y. MTV. 130/64; Y. MTV. 237/67; Y. MTV. 37/14; Y. MTV. 436/3017; Y. MTV. 86/99; Y. MTV. 87/53; Y. MTV. D. no:102, G. no:11; D. no:153, G. No:32.

Y. PRK. ASK, D. no:110, G. no:52; Y. PRK. ASK, nr. 94/20; Y. PRK. ASK. 136/32.

Y. PRK. AZJ, 55/102, t. y. ; Y. PRK. AZJ, D. no:31, G. no:84; Y. PRK. AZJ, Dosya no:31, Gömlek no:84.

Y. PRK. B K, D. no:43, G. no:80

Y. PRK. BŞK, 33/96; Y. PRK. BŞK, 43/111; Y. PRK. BŞK. nr. 43/98; nr. 44/13.

Y. PRK. HR, 13/81; Y. PRK. HR, 19/37; Y. PRK. HR, 24/65, HA. Tezkeresi; Y. PRK. HR, 35/39.

Y. PRK. MYD, 13/31, 13; Y. PRK. MYD, D. no:17, G. no:46.

Y. PRK. TKM, 36/27, 24 Ca. 1313; Y. PRK. TKM. 30/50.

Y. PRK. UM, nr. 28/74; nr. 63/53; nr. 24/104; nr. 46/19; nr. 58/61; nr. 52/62.

YA. HUS, 212/62; 225/11; 226/43, 44, 49; 227/32; 240/10; 319/13; 339/37, 74; 343/31; 345/26, 94; 359/89; 377/50; 382/31; 383/32; 385; 385/84; 386/4; 388/56; 392/120, 127; 396/20, 111; 403/52; 404/5; 405/38; 406/86; 457/108; 460/22; 491/80.

YA. RES, 54/26; 63/30; 67/31.

YEE, 102/38; YEE, 9, 1073, 72, 4; 9, 1075, 72, 4; 9, 1820; 9, 2610, 72, 4; 9, 2639; K. 1, E. 156/25, Z. 156; 156/XXI, 156, 3; 18/553-116/93-34, 205/93-35.

Yıldız Arşivi,Nazım Paşa Raporu

Yıldız Arşivi, Resm. 75, No:236. H. 1313, 1895.
Yıldız E. I no:Kısım-36, Zarf-152, E. no:131/41, Kr. no:8; Yıldız E. I, Zarf-156, iç no:24 vø s. ; Yıldız E. I, D. no:K. 36, Zarf-152, E. no:131/41, Kr. no:8.
Yıldız E. I, Z. no:156, iç no:24; E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, VIII c, Ankara, 1983. -S. 484.
Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Belgeleri, Y. EE, nr. 136/96.
Yıldız Esas. E. I. K. No:35, E. No:232, Z. No:100, Kr. KT. No:102
Yıldız Sadaret Husûsî Maruzat E. I, D. nr. 491, G. nr. 14.
Yıldız Saray-ı Hümayunu Baş kitabet Dairesi, No:7003.
Yıldız. E. I, D. no:Kısım-36, Zarf-152, no:131/41, Kr. no:8; OBE., 19. VII-15. VIII. 1895. İstanbul, 1991, s. X; Yıldız E. 1, Z. no:15, iç no:24 vs.
ZB, 426/93, 1322; 590/129, 1322.
Hicri 1300, Miladi 1882, Tarihli Salname-i Devlet-i Osmâniye.
Hicri 1312, Miladi 1895, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
Hicri 1313, Miladi 1896, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
Hicri 1318, Miladi 1900, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
Hicri 1320, Miladi 1902, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
Hicri 1326, Miladi 1908, Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi.
Dışişleri Bakanlığı 26 Nisan 2007 tarihli ve 72 numaralı açıklaması.
Dışişleri Bakanlığı Arşivi, d. 54. 862, l. 25-28 Mart. Kardokyan. 1831-1931 Döneminde Sovyet Ermenistan Nüfusu,
DİE, Genel Nüfus Sayımı 23 Ekim 1955, Ankara, 1961, s. 477
DİE, Genel Nüfus Sayımı, 23. 10. 1960, s. 503
DUİT, Nu. 67/1-1
Genelkurmay, nr. 1/1, KLS 44, D. 207, F, 2-3, nakleden, K. Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983, s. 213.
HTVD, E. U. Basımevi. Ankara, Eylül 1953, Sayı:4; HTVD, E. U. Basımevi. Ankara, Eylül 1953, Sayı:5; HTVD, Gnkur. Basımevi, Ankara, Eylül 1956, Sayı:17; HTVD, Gnkur. Basımevi. Ankara, Eylül 1963, Sayı:45
İ. ASK. 1314 S 28
İ. HUS, No. 10, 11, 66, 134; 48, 22 Z 1323, vesika 1-7.
MD, No:3/1082; MD, No:6/1200; MD, No:7/1989.
Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, c. 2, Devre:3, İctima Senesi:4, 5 Mart 1334-31 Mart
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 1, Devre:3, İctima Senesi:1, 1 Kanunuevvel
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 1, Devre:3, İctima Senesi:3, 1 Teşrinisani
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 1, Devre:3, İctima Senesi:4, 1 Teşrinisani 1333-
MKT. MHM. 687/3
MMZC, 24 Teşrin-i evvel 1334/24 Ekim 1918, 5. ictimâî, 6. in'ikad, Devre:3, s. 30.
MV, 138/9, 1328 Ra 01; MV, 95/30, 17. 05. 1898; MV, nr. 115/4; MV. 222/4; MVM., MV, 4/71, 8 Za. 1302; 20/54, 6 N. 1304; MVM., MVM, 10 Nisan 1334/1918, 211/169.
OBEK, C. 17, Sayı 23, Tarih:9 Ocak 1894, s. 43; OBEK, C. 3, No:50, 22 Ocak 1879, s. 200; OBEK, C. 3, Sayı 69, 11 Nisan 1879, s. 984; OBEK, C. 4, Sayı 12, 17 ekim 1879, s. 34; OBEK, C. 6, Sayı 112, 8 Aralık 1888, s. 485.
Osmanlı Belgelerinde Ermeniler CİLT:1-33.
PTBA. 29/3, 34/1, 54/5, 58/1; PTBA. 29/3, 34/1, 54/5, 59/2, 60/1; PTBA. 29/3, 34/1, 54/5, 69/3; PTBA. 29/3, 34/1; PTBA. 5/1.
Tasnifin Kd.:Y. PRK. AZN, D. No:24, G. Sıra:No:35, Tarih:1323. C. 2. 8 yapraklı, 16 sayfa, olan defterin 7 sayfası yazılıdır.
Y. A. HUS, 285/44-1, 2
Y. EE, D, 49/2-4-3, Ev. no. 11
Y. MTV, 309/7; Y. MTV. 39/9
Y. PRK. 9/21
Y. PRK. A, nr. 8/66.
Y. PRK. ASK, 151/110, 27 M. 1317; 215/44, 8 M. 1322.
Y. PRK. AZJ, 15/50, 6 L. 1306; 21/53, 17 Ş. 1309; 26/80, 29 Z. 1310; 52/28;

Y. PRK. BŞK, 1/43; Y. PRK. BŞK, 19/27, 27 M. 1308; 34/28, 3 C. 1311; Y. PRK. BŞK. 48/68, 1314 C 5/11 Kasım 1896.
Y. PRK. DH, 5/15, 12 C. 1309; 5/83, 15 N. 1310; 8/6, 22 M. 1312; 10/58, 29 Z. 1315
Y. PRK. DH. 7/8
Y. PRK. EŞA, 12/25; Y. PRK. EŞA, 16/96; 17/19, 3 N. 1310; Y. PRK. EŞA, 4/20.
Y. PRK. HR, 25/51, 12 Z. 1315.
Y. PRK. MK, 9/49, 9 Ş. 1317; Y. PRK. MK. nr. 9/49.
Y. PRK. MVD, 21/74, 05. 10. 1898.
Y. PRK. PT, nr. 4/49.
Y. PRK. TKM, 5/4.
Y. PRK. UM, 26/67, 3 Ca 1313; Y. PRK. UM, 40/17, 04. 10. 1897.
Y. PRK. ZB, 6/42; HR. SYS, 2768/58.
YA. HUS, 381/25, 04. 02. 1898.
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas, D. No:76, Sıra:No:45, Tarih:9. 4. 1313, Bab-ı Alî Meclis-i Mahsûs No 788, 9 Rebî-ül-âhır 313/17 Eylül 311.
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas, D. No:80, Sıra:No:102, Tarih:21. 2. 1314, Daire-i Sadaret, No. 662, 21 Safer 314/20 Temmuz 312
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Tas, D. No:80, Sıra:No:102, Tarih:21. 2. 1314, Daire-i Hariciye N0 1806, 9 Safer 314/8 Temmuz 312
Yıldız Arşivi Resmi Maruzat, D. No:115, Sıra:No:28, Tarih:26. 10. 1319
Yıldız Perakende E. I, Sadaret, Y. PRK. A, 9/4.
YPRK. MF, 3/31, 131; 5/20, 2 R. 1325.
YPRK. ML, 18/3.
Zaptiye Nezareti Belgeleri ZB, 31/82-1

KAYNAKÇA

BARTON, Jame L., Turkish Atrocities- Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian Communities in Ottoman Turkey, Ann Arbor. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul,1998.
ÇİÇEK, Kemal, Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917, Ankara.
DADRİAN, Vahakn N. The History of the Armenian Genocide, Oxford,1995.
GRABER, G. S. Caravans of Oblivion- The Armenian Genocide 1915, New York, 1996.
GÜLER, Ali, Sorun Olan Ermeniler, İstanbul, 2003.
HALAÇOĞLU, Yusuf,, Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918., Ankara, 2001.
HOVANNISSIAN, Richard G.,Remembrance and Denial- The Case of the Armenian Genocide, Detroit, 1998.
KOÇAŞ, Sadi Tarihte Türk ve Ermeni İlişkiler, İstanbul,1990.
MELSON, Robert,, On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust, Chicago,1996.
MILLER, Donald E.,, An Oral History of the Armenian Genocide, Berkeley, 1993.
MINASSIAN, Gaidz, Guerre et Terrorisme Arméniens, Paris, 2002.
OREL, Şinasi, Talat Paşa Telgraflarının İçyüzü.
ÖKE, Kemal M., Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu (1914-1923, İstanbul,2003.
ÖZDEMİR, Hikmet,, Salgın Hastalıklardan Ölenler (1914-1918., Ankara,2005.
SÜSLÜ, Azmi, Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap., Ankara, 1995.
ŞİMŞİR, Bilal N.,5, Ermeni Meselesi 1774, Ankara,2005.
TERNON, Yves, Les Arméniens- Histoire d'un Génocide, Paris, 1996.
TÜRKDOĞAN, Berna, 1915'ten Günümüze Tehcir (Türk Ermeni İlişkileri, İstanbul,2006.
YERASİMOS, Stefanos Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu, Ankara, 2002.